

Hit – tudomány – közélet
Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.

II. kötet.

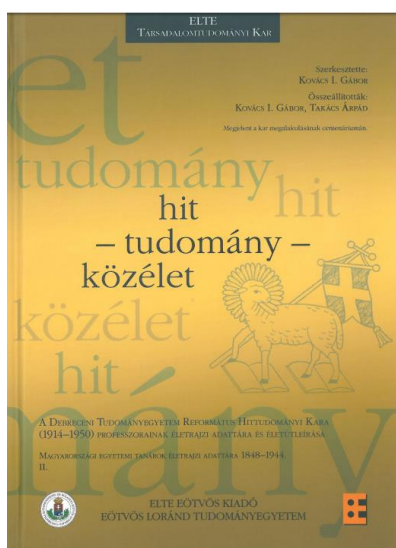
A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara
(1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása.

Szerkesztette Kovács István Gábor

Összeállították: Kovács István Gábor–Takács Árpád

Történelmi Elitkutatások – Historical Elite Research 9.

ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 220 oldal

A *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című sorozat első kötete 2012-ben jelent meg *Diszkrimináció/Emancipáció – Asszimiláció/Diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok* címmel (A kötetet Ifj. Barta János ismertette e lap hasábjain: *Debreceni Szemle* 2013/2-3, 145–149.). A sorozat két esztendővel

később megjelent második kötete az 1914-ben induló Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kara professzorait mutatja be 1950-ig, amikor is az intézmény kényszerűségből visszatért a Református Kollégium szervezeti keretei közé, Református Teológiai Akadémia néven. A két kötet alcíme önmagában is jelzi a sorozatszerkesztő, Kovács István Gábor azon szándékát, hogy a polgári kor (1848–1944) Magyarország egyetemi tanárainak életrajzi adattárához a kiindulási alapot a felekezeti hovatartozásban keresi.

A mai olvasó számára azonban, első látásra legalábbis, szokatlan lehet ez az álláspont, hiszen hozzászoktunk, hogy nálunk közel hetven esztendeje nem készül nyilvántartás az állampolgárok felekezeti hovatartozásáról, s így az, ha csak az érintett arról valamilyen módon jelzést nem ad, a nyilvánosság számára rejtve marad. A 19. század közepét követő száz esztendőben mindez köztudomásúlag másként volt: mindenkiről pontosan lehetett

tudni, melyik felekezethez tartozik; ugyanakkor a kor liberális szelleme már megengedte a határátlépéseket is: egy gyermek nem feltétlenül a szülők felekezete szerinti iskolában végezte tanulmányait, nem ment ritkaságszámba a vegyes házasság sem, és a felekezetváltások előtt sem álltak már szigorú akadályok, s végül a hazai zsidóság asszimilációja egyúttal gyakran valamelyik keresztény felekezethez való áttérést is jelentette. Kérdés tehát, hogy egy olyan korra vonatkozóan, amikor európai szinten a szekularizáció felgyorsulása tapasztalható, jogos és szakszerű-e egyetemi tanárok életrajzi adatait és életútleírását felekezeti alapon csoportosítani. Joggal merül föl a kérdés, nem lett volna-e tanácsosabb betű- vagy időrendben, esetleg intézményenként (azon belül karonként) tárgyalni az érintett tudósi életutakat. Kovács István Gábornak a kötethez írt *Bevezetése* azonban világos logikával győzi meg az olvasót, hogy a látszat ellenére a választott tárgyalási mód volt a legtanácsosabb a téma feldolgozásához.

A *Bevezetés*ből kiderül, hogy az adattári sorozat ötlete egy korábbi tudáselit-vizsgálat nyomán merült föl. A tudáselit a tárgyalt korban nagyobb rész – de nem kizárólag – a társadalom középrétegéhez tartozó egyetemi tanárokból állt. Rajtuk kívül ide tartoztak a Tudományos Akadémia tagjai, a tudomány, az oktatási rendszer, a művészeti élet irányítói, sőt a politikai elit egy része is. Ebben a tágabb körben vizsgálódva – amint Kovács István Gábor írja –, „megmutatkozott néhány, a hagyományosan használt társadalomszerkezeti elemeken át-

nyúló vagy azoknak jellegzetes részét képező kisebb-nagyobb szocio-kulturális, etnokulturális alakzat, felekezeti-művelődési tömb: a városi gyökerű német – főleg felvidéki – evangélikus értelmiség; a városi, római katolikus iparosság; az asszimilációs zsidóság változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság; a református kollégiumok és partikuláik, valamint a hozzájuk kapcsolódó parókiák és kisiskolák hálózatában, erőterében formálódó magyar etnikumú értelmiségi csoport; a római katolikus svábok és más, vidéki (nem városi) németek feltörekvő földműves és iparos blokkja.” (17. oldal). Ez a felismerés indította a sorozat szerkesztőjét arra, hogy a tárgyalt korszak hazai egyetemi tanárainak életútleírását felekezeti alapon kísérelje meg. Az életrajzi adattár *Bevezetése* meggyőzően igazolja, hogy ezzel a módszerrel sokkal konzisztensebb csoportokat sikerül teremteni az egyes kötetek számára, mint bármilyen más lehetséges csoportosítással.

A szóban forgó kötet a debreceni református lelkészképzés azon időszakára egyetemi tanárainak életrajzi adattárát és életútleírását nyújtja, amikor az a Debreceni Református Kollégium főiskolai karaiból (teológia, bölcsészet, jog) alakult állami egyetemen a Hittudományi Kar kereteiben folyt, 1914–1950 között. A Kollégium keretében 1914 előtt működő lelkészképzés még nem minősült egyetemi szintűnek. A tárgyalt időszakban húsz egyetemi tanár működött a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán. Ők a kar viszonylag rövid történe-

téből következően három markáns csoportba sorolhatók. Öten a debreceni állami egyetem megalapítása előtt is a Kollégium teológiai akadémiján tanítottak: Erdős József (újszövetségi írásmagyarázat), Ferenczy Gyula (gyakorlati teológiai tárgyak), Kiss Ferenc (belmisszió, lelkigondozástan), Lencz Géza (dogmatika), Sass Béla (őszövetségi írásmagyarázat). Nyolcan csak az egyetemi időszakban vettek részt a lelkészképzésben: Csánki Benjámín (vallástörténet, etika), Csikesz Sándor (gyakorlati teológia), Révész Imre (egyház történet), Pokoly József (egyház történet), Soós Béla (egyház történet), Varga Zsigmond (vallástörténet), Vasady Béla (dogmatika), Zoványi Jenő (egyház történet). Végül hét egyetemi tanár a tárgyalt korszak utolsó éveiben került a karra, s így munkáját a Kollégium szervezeti keretei közé 1950-ben visszakényszerülő Teológia Akadémián is folytatta: Czeglédy Sándor (gyakorlati teológia), Erdős Károly (újszövetségi írásmagyarázat), Kállay Kálmán (őszövetségi írásmagyarázat), Makkai Sándor (pasztorális teológia), Pákozdy László Márton (vallástörténet), Tóth Endre (egyház történet), Török István (dogmatika, etika).

Az adattár címszavait elsősorban a kiadványsorozatot mozgató történeti-szociológia motiváció befolyásolta. Feltűnően részletes a családi adatok köre: dédszülők, nagyszülők, szülők, testvérek, feleségek (és azok családja) és végül a gyermekek. A nevek számbavétele mellett szó esik az érintettek esetleges nemességéről, felekezeti kötődéséről, foglalkozásáról, vagyoni helyzetéről, iskolázottságáról. A

hagyományos életrajzokkal szemben a kiadvány különös figyelmet szentel az iskolázás középkorai szakaszának (ez ekkor nyolc esztendő!), amely sokkal komolyabb szerepet játszott az egyes életutak alakulásában, mint ahogy azt lexikonaink címszavainak szerzői eddig gondolták. A legkevésbé – a források hiánya vagy nehéz elérhetősége miatt – a külföldi tanulmányok részleteit sikerült feltárniuk az adattár összeállítóinak. De a peregrináció feltárható fő irányai önmagukban is beszédesek.

A családi adatok és a tanulmányok után az adattárban az egyetemi tanárrá válás előzményeiről és körülményeiről esik szó (doktorálás, magántanári habilitáció, nyilvános rendkívüli vagy rendes tanári cím, meghívásos vagy pályázat útján történt kinevezés – utóbbi szentesítője a király, majd a kormányzó). Az adattár ezután sorra veszi az érintett professzor egyetemi tisztségeit (dékán, rektor, prodeán, prorektor).

Az adattári részt minden személy esetében részletes életút-leírás követi, amely a tanulmányok befejezésétől a nyugalomba vonulásig veszi számba az érintett tudós munkahelyeit, érintve az esetleges párhuzamosságokat (mellékállások) is. Itt esik szó az állami megbízásokról, a bizottsági, egyesületi, politikai szerepvállalásról, az egyházi tisztségekről, kitüntetésekről, szerkesztői tevékenységről. A címszót végül az érintettre vonatkozó irodalom bemutatása zárja.

Külön kell szólnunk Kovács I. Gábor alapos kötetzáró tanulmányáról, amelyben az adattár tanulságait összegzi (*A Debreceni Református*

Hittudományi Kar professzorainak származásáról és tudományos pályájának néhány mutatójáról az Adattár alapján, 163–203. oldal). A szerző előljáróban hangsúlyozza, hogy az 1912. július 7-én elfogadott törvény értelmében létrehozott debreceni tudományegyetem a Református Kollégium bázisán jött létre, de annak formálisan nem volt jogutódja. Mindez a debreceni egyetemnek egészen 1950-ig határozott református szellemi karaktert biztosított. A Hittudományi Kar tanárait három nemzedékre osztja, ami szinte teljes mértékben fedi fentebbi hármaskorszakolásunkat (1. még a kollégiumi időszakban is tanítók, 2. csak az egyetemen tevékenykedők, 3. az egyetemi kar megszűnte után a Kollégiumban működő teológiai akadémián is tanítók). Az 1914-ben kinevezettek a kiegyezés táján születtek, a második nemzedék két évtizeddel később született, s az 1920-as években került az egyetemre. A harmadik generáció a kar megszűnése előtti években foglalta el katedráját. Jóllehet kicsiny csoportokról van szó, Kovács István Gábor mégis úgy látja, hogy az azonos életkoron túl az egyes nemzedékeknek egymástól élesen elkülönülő jellegzetességei vannak: „...az első generációban csaknem kizárólagos volt a századfordulás debreceni református tudományosságba való beágyazódás. A második, összetettebb generációban a legjelentősebb a kolozsvári teológia neveltjeinek jelenléte volt. A harmadik generáció is összetett, de ezen belül már a legfontosabb a saját nevelésű, a Debrecenben immár egyetemi szinten képzett, doktorált, habilitált teológusok szerepe.

Emellett figyelemreméltó itt az is, hogy diákként vagy teológiai tanárként négyen is megfordultak a pápai kollégiumban. A hazai református iskolaközpontok közül a budapesti teológia és a sárospataki kollégium viszonylag kis szerepet játszottak a debreceni egyetemi hittudományi kari professzorok életében.” (168. oldal)

A tárgyalt egyetemi tanárok származását illetően Kovács István Gábor két jelenségre hívja fel a figyelmet. Egyrészt a 18 éves korában református hitre térő Zoványi Jenőn kívül mindannyian ugyanaból a református kollégiumok vonzásában formálódó papi, tanári, tanítói rétegből emelkednek ki, másrészt többnyire legalább egyik ágon nemesi származásúak. Előbbi jelenség kapcsán hangsúlyozza a protestáns lelkészak (Pfarrhaus) évszázados szocializációs szerepét, amelynek a német művelődéstörténet-írásban mára már igen jelentős irodalma van.

A tanulmány az érintettek külföldi tanulmányait illetően is jól modellezhető generációs jellegzetességekre hívja fel a figyelmet. Az első tanárgeneráció legfontosabb célpontja Bécs volt, de emellett bejárták a magyar református diákok hagyományos peregrinációs útját is (Németország, Hollandia). A második generáció tagjai közül már senki sem tanult Bécsben, egyedül apja nyomdokait követve Erdős Károly doktorált ott; Berlin és Utrecht viszont továbbra is vonzó célpont maradt. A harmadik nemzedékből már senki sem érintette Bécsset, és a német, holland egyetemek mellett új célpontként jelent meg peregrinációjukban az Amerikai

Egyesült Államok (Vasady Béla és Czeglédy Sándor a daytoni és princetoni szemináriumban is tanult).

A külföldi egyetemlátogatás irányának módosulása természetesen az élő nyelvek ismeretében is változást hozott: a német és holland mellett egyre jelentősebbé vált az angol nyelv használata. De a változás leginkább a teológiai gondolkodás alakulásában eredményezett komoly átrendeződést. Az első nemzedék szemléletét még az európai teológiai liberalizmus és a sajátos debreceni modern ortodoxia határozta meg, s a liberalizmushoz hű Zoványi Jenő kivételével, „*az egyházas kálvinizmus valamelyik árnyalatához tartoztak*” (199. oldal). A második nemzedék teológiai alapállása már sokszínűbb: jelen van a vallástudományi teológiai irány történeti criticizmusa (Varga Zsigmond) és az egyházas kálvinizmus (Csikesz Sándor, Erdős Károly), de utóbbi felől néhányan már elmozdulnak az új reformátori teológia irányába (Makkai Sándor, Révész Imre). A harmadik nemzedék képviselői többnyire már az utóbbi irány képviselői (Vasady Béla, Török István, Czeglédy Sándor).

Kovács István Gábor megállapításait jól áttekinthető táblázatokkal támasztja alá, melyeknek adatai tulajdonképpen az adattár frappáns

kivonatai (1. a kar tanárainak kinevezési időpontja és tanszékének neve, 2. külföldi egyetemi tanulmányok, 3. tudományos fokozatok, 4. egyetemi tisztségek). A kötetet a témára vonatkozó válogatott irodalomjegyzék zárja.

A szóban forgó kiadvány rendkívül fontos adatokat és összefüggéseket tár fel a hazai tudomány- és művelődéstörténet számára. Szerencsésen egészíti ki a Debreceni Egyetem 100. és a Debreceni Református Kollégium 475. évfordulójára megjelent kiadványok sorát (Gaál Botond: *Kis tanszékből nagy egyetem. A dogmatika szaktárgyi és tanszéki formálódása Debrecenben*, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont–Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2012; *A debreceni egyetem története 1912–2012*, szerkesztette: Orosz István és ifj. Barta János, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; *A debreceni református lelkészképzés története 1850–2012* című kiadvány várhatóan idén jelenik meg a *Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére* című sorozat IV. darabjaként a Tiszántúli Református Egyházkerület gondozásában).

Érdeklődéssel várjuk a könyvsorozat sokat ígérő folytatását.

Győri L. János